

א"ת תשס"ח

הרב גדלי' אבערלאנדער

מח"ס פדיון הבן כהלכתו

כוסו של אליהו הנביא ומנהגיו

מנהג ישראל בליל פסח בשעת עריכת הסדר שמוזגין כוס מיוחד ומניחין אותו באמצע השולחן, והוא הנקרא בשם כוסו של אליהו הנביא. בהמשך מאמרינו נעמוד על השתלשלות המנהג וטעמו, שנתפשט בכל תפוצות ישראל כל כך, עד שכמעט לא נמצא שולחן שמסדרין עליו הסדר בליל פסח שלא יופיע בו כוס של אליהו הנביא.

הנה בגמ' פסחים לית מאן דכר שמיה, לא המשנה ולא הגמרא. גם בירושלמי לא נזכר, ובקדמאי אין שום זכר ממנו. גם הטור, המחבר והרמ"א לא הביאוהו, וכן לא הובא בנושאי כלים על השו"ע. אם כן, בוודאי נתפשט מנהג זה רק בדורות האחרונים.

איזכורים ראשונים

הראשון שמזכיר מנהג זה הוא רבינו זעליקמן מבינגא (מחותנו ותלמידו של המהרי"ל) בספרו למס' פסחים (מכון ירושלים, תשמ"ה) בדף י"ג ע"א, על מאמר הגמ': מובטח הוא לישראל שאין אליהו בא לא בערבי שבתות ולא בערבי יו"ט מפני הטורח, וז"ל:

כלומר טורח היה להתעסק עמו ולא מצי להכין לצורך יו"ט ושבת. והנה ראיתי יש בני אדם בליל הפסח שמוזגין כוס מיוחד ומעמידין על השולחן ואומרים שזה הכוס לאליהו הנביא, ולא ידעתי מאין זה הטעם.

ונראה דהטעם יוצא מהכא¹, שאם יבא אליהו הנביא בליל פסח כאשר אנו מקוים ומחכים לו בזה הלילה, וצריך גם הוא לכוס, דאפילו עני שבישראל לא יפחתו לו מד' כוסות, ואי לא הוי כוס מוכן לשם, א"כ צריכים

תשוח"ח לידידי הרב שניאור זלמן ליימאן שי' שעבר בעין ביקורת על מאמר הנוכחי והעיר לי כמה הערות מאירות.

(1) וכעין זה כתב החות יאיר בהגהות לספר מנהגים דק"ק וורמיישא לרבי יוזפא שמש דף פה סי' עז.

אנו להתעסק לו בכוס, ודילמא ימנע מסדר של פסח, ומה מאוד חשו על זה כדאשכחן מעשה בר' אליעזר ור' עקיבא כו' שהיו מסובין בבני ברק והיו מספרים ביציאת מצרים כל אותה הלילה, וכל המרבה לספר ביציאת מצרים הרי זה משובח, עכ"ל.

מתוך לשונו נראה שבימיו לא רווח עדיין מנהג זה, ורק קצת אנשים נהגו כך.

מנהג זה נזכר שנית ע"י הגאון בעל כנסת הגדולה בספרו פסח מעובין (ויניציאה, תנ"ב) אות קפ"ב:

לא יהיה הכוס פגום, ואם ישאר איזה דבר משתייתו יזהר להריק אותו הנשאר אל הקנקן דמוזג ממנו ואח"כ יחזור וימלא הכוס למען שלא יהיה הכוס פגום, ויעשה כן בכל ארבעה כוסות בכל פעם כשימזגם, ויש סומכין² על התוס' לבדה מה שמוסיפין למזוג בו בכל פעם, דרשות מהרי"ל ז"ל. ויראה שזהו המנהג שראיתי לקצת אשכנזים, להניח בשולחן כוס אחד ריקן חוץ מן הכוסות הצריכין למסובין בשולחן, להריק כל הנשאר מכוסות המסובין שם וקורין אותו כוס של אליהו הנביא זכור לטוב, והנהני המנהג הזה וכן אני נוהג, ומשיורי הכוסות הללו הניתנין בתוך הכוס הזה אני שותה בתוך הסעודה, עכ"ל.

מקור שלישי למנהג זה הוא המהר"ם חאגיז. בספר ברכת אליהו לרבי אליהו אב"ד אוליינאב אשר בפולין (וונזבעק, תפ"ח) הוסיף המחבר בסופו כמה תשובות ממהר"ם חאגיז בקשר למנהגי אשכנז, ובעמ' ג"ה כותב וז"ל:

שאלתני אודיעך קושט אמרי אמת (א) על מה סמכו בקצת קהילות מאשכנז ואיטליא ששלשה ימים קודם חג הפסח מכינים את השולחן שעושין בו הסדר. (ב) לא זו אף זו, כי בליל פסח בהתחלת הסדר מכינים כוס אחד וממלאים אותו יין ואומרים: זה הכוס הוא לאליהו הנביא. (ג) אחר גמר הסדר מתקנין המיטה שהסבו לבעל הבית, ומניחין הכוס מלא יין ואומרים

(2) ב' הדיעות מובאות במרדכי ברכות סי' קפ"ג: בירושלמי משמע דמהני ליה תיקון לכוס פגום בתוספת יין או מים, וכן נוהגין בארץ אשכנז. אבל בארץ צרפת נוהגין שכל כוס ששתו ממנו מחזיקין אותו בפגום אם לא יערה לחוץ כל מה שבכוס, וימזוג יין אחר לקדש עליו, וכן בברכת המזון.

עליו: לשם אליהו, שבעיניך נראה כדבר זר אצל ישראל, מפני שאין לו שורש וענף, ומאן דכר שמיה דאליהו הכא בליל פסח, ואינו אלא כניחוש נשים והבליהם. עד כאן תמצית שאלתך בחסרון ידיעתך.

אשר לזאת אען ואומר לך, הוה זהיר בדברייך, ואל תלעיג במנהגן של ישראל דכעין תורה היא לכל הפחות³, אמנם אם נחקור נמצא שהוא תורה ממש. הנה המנהג הראשון שמכינים השולחן ג' ימים קודם פסח, ודאי הוא זכר לקרבן פסח שהיו מבקרים אותו ג' ימים קודם פסח, כמ"ש בהלכות הפסח כי פסח דורות היה מבוקר ועומד בי"ד.

ועל הכנת הכוס לאליהו זכור לטוב, יש לו שורש למטה וענף עץ אבות למעלה... א"כ הכא זכינו לקיים מנהגן של ישראל בליל פסח להכין לו כסא דמהמנותא ומטה ושולחן ערוך שבו ישראל מקיימים את הפסח... ודאי להגיד שבחן של ישראל ולהזכיר לפני הקב"ה שקיימו מה שקיבלו במצות הפסח התלויה במילה, אין כאן ספק כי בא יבוא ברכה אליהו הנביא ז"ל בכל בתי ישראל לראות קיום המצוה אחת שהוא שתיים, פסח ומילה, שהם מקיימים, ויעלה לנו השמימה להמליץ בעד כלל ופרט למהר ולהחיש גאולתם ופדיון נפשם בגאולה האחרונה עכ"ל. אח"כ הוא מביא דברי ה"פסח מעובין" וכותב עליו: נ"ל פשוט שטעות הוא בידם וחוששני להם מחטאת, כי זה הוא זלזול כבוד למכובד מאליו. ומסיים: ולתכלית מ"ש ה"ה בעל כנה"ג ז"ל נוהג אני בשנים אך לא ליחס על הכוס הריקם מלא שיריים שמו של אליהו ז"ל, עכ"ד. וכן העתיק בסוף ספרו שו"ת שתי הלחם (פרעמיסלא, תרנ"ח).

המנהג מוזכר אח"כ בדברי הפוסקים. הגר"י עמדין בסידורו (שער השיר דיני ארבע כוסות אות ט) כותב: מכינין כוס גדול וקורין אותו כוס של אליהו הנביא⁴.

3) ומכאן תשובה להצעה המחוצפת של הרב יהודה אבידע בקונטרס "כוסו של אליהו הנביא" (ירושלים, תשי"ח) עמ' 38 לוותר כיום מלומר פסוקי "שפוך חמתך", ובמקומם הוא מציע טקס חדש שמוצא חן בעיניו.

4) ומסיים שם: ועיין ספר פסח מעובין בשם מהרי"ל ומסייע למה שכתבתי בעשר ידות (יר' ח' ס"ב שריג ב') עכ"ל. ולהעיר שבלקוטי מהרי"ח סדר ד' כוסות (דף יד, ב) כותב: ועיין בסידור היעב"ץ שכתב ויכין עוד כוס גדול ונקרא כוס של אליהו יוריק הנשאר מהכוסות לשם ושותה בתוך הסעודה, עיי"ש.

בחק יעקב (סוף סי' תפ) כתב: ונוהגין באלו המדינות למזוג כוס אחד יותר מהמסובין וקורין אותו כוס של אליהו הנביא, ומביאו הרב בעל התניא בשו"ע שלו סי' הנ"ל [בשמו]. כן מביא הגאון ר' חיים פאלאגי מנהג זה בספרו מועד לכל חי (סי' ד אות ל)⁵.

גם בהגדת מהר"ל (לונדון, תש"כ) ב"דברי נגידים" (ענין פתיחת הדלת עמ' קנה) מובא מנהג זה וטעמו:

...וגם למזוג לכבודו (של אליהו) כוס מיוחד כוס ישועה של הגאולה העתידה, הכל כדי לפרסם בפני בני ביתו ולהודיעם שהגאולה שלימה תלויה בביאת אליהו הנביא מקודם לבשר הגאולה, והתגלות אליהו הנביא תהיה האות על ביאת הגואל צדק... אולם הגדה זו נדפסה בורשה בשנת תרס"ח עפ"י כת"י ישן נושן הנמצא (לפ"ד המו"ל) בבית עקד הספרים הקיסרי דק"ק מיץ, וכבר ידוע ומפורסם שגניזה זו לא היתה ולא נבראת, ופירוש זה אינו ממהר"ל רק הוא ליקוט מספרי מהר"ל, והרבה דברים מזוייפים נמצאים שם, ואינו בר סמכא לסמוך עליו כלל⁶.

טעם המנהג

כבר הבאנו לעיל דברי הכנה"ג בספרו פסח מעובין שכותב הטעם, ששם מריקין בו כל היין הנשאר בכוסות של המסובין כדי שלא יהא פגום בשעת מיזוג הכוס שלאח"כ⁷.

5) אולם במנהגי יהודי בבל, לוב ותימן אין זכר למנהג כוס של אליהו הנביא, ראה בילקוט מנהגים (ירושלים, תשמ"מ) עמ' 117 אות 17, עמ' 233 אות 5, ועמ' 347 אות 11.

6) ראה מאמרו הנפלא של הרב אברהם בנדיקט בכת"ע "מוריה" גליון קנט-קס (סיון תשמ"ה) עמ' קב-קיג, ונדפס גם בהגדה של פסח עם פירוש גבורות ה' (מכון המהר"ל, תשנ"ד) עמ' רלב-רמ. וראה גם בקובץ "צפונות" (גליון ג עמ' סט) במאמרו של הרב שלמה פישר אות ב, ובמה שהעיר עליו הרב שמואל אשכנזי (שם גליון ד עמ' קכב, אות ב).

7) והטעם שקורין אותו כוס של אליהו הנביא, כתב רבי ירוחם פישל פערלא במאמרו "כוס של אליהו הנביא" שנדפס בס' הר המור (ירושלים, תשנ"ה) עמ' קעט: משום שהוא רוגמת הכוס ששתה אליהו הנביא ע"פ הדבור כשברח מפני איזבל, דמתחילה כשאמר לו המלאך קום אכול לא אכל כל העוגה ולא שתה כל המים

הערה

הבאנו ג"כ דברי המהר"ם חאגיז, שכמו שאליהו בא לברית מילה להעיד על ישראל שמקיימין מצוה זו, כך בפסח שנאמר בו וכל ערל לא יאכל בו וכו' ודאי להגיד שבחן של ישראל ולהזכיר לפני הקב"ה שקיימו מה שקיבלו במצות פסח התלויה במילה, אין כאן ספק כי בא יבוא ברכה אליהו הנביא ז"ל בכל בתי ישראל לראות קיום המצוה וכו' ויעלה לנו השמימה להמליץ בעד כלל ופרט למהר ולחזיש גאולתן⁸.

טעם זה מבואר גם בהרבה ספרי חסידות, שאליהו הנביא בא לכל בית יהודי בליל הסדר, ולכבודו מוזגין עוד כוס כדי שגם אליהו זכור לטוב יהיה לו כוס יין⁹.

הערה

הערה

שבצפחת, עד שאח"כ נצטוו שנית ואז אכל ושתה מה ששייר בראשונה, כמו שפי' הרד"ק (מלכים א יט, ו) עיי"ש. ומפני שבילילה זה נוהגין בכל דבר דרך כבוד וגדולה קורין אותו כוס של אליהו הנביא.

8) וכ"כ ג"כ בהגדת דבש לפי (הובא בס' לקוטי מאיר עמ' פר הערה י'). ובהגדה של פסח עם לקוטי טעמים ומנהגים (לכ"ק אדמו"ר מליובאוויטש זי"ע) מוסיף ע"ז: ויש להמתיק זה עפ"י מש"כ (שמור"ר פי"ט, ה) שבילילה זה מלו ישראל עצמם (ואף שאין מלין אלא ביום – וכמו שהקשו ע"ז בכמה ספרים – י"ל בפשיטות, דהדין דמילה שלא בזמנה אינה אלא ביום נתחדש לאחר מתן תורה (תור"ה מר, יבמות עב, ב)). אבל קשה דלטעם זה היה צריך למזוג כוס זה בתחילת הסדר, ועכ"פ לפני אכילת האפיקומן שהוא זכר לפסח (וראה לקמן מש"כ בענין זה).

9) טעם זה מובא בויגר משה סי' ל, ומביא שם רשימת ספרים וסיפורים ע"ד ביאת אליהו לכל בית יהודי בליל הסדר, עיי"ש דברים נפלאים. ובספר אור פני יצחק (דף טז) כתב: שמעתי שפעם אחת הפליג אדמו"ר מהרי"מ זצ"ל מגור צדקתו של הגאון הנודע ביהודא זצ"ל, וסיפר שביליל פסח באמירת הגדה כשפותחין הדלת כשאומרים שפוך חמתך היה הולך ומלוה את אליהו הנביא מכל המדרגות שאצל ביתו וכו' שהיה מאמין באמונה שלימה שאליהו הנביא בא אז לכל אחד שבישראל לכן היה הולך ומלוה אותו.

ולהעיר שבערוך השולחן סי' ת"פ כותב: יש נוהגין לעמוד מהסיבה בשעה שפותחין הדלת לומר שפוך חמתך ולומר "ברוך הבא", והיינו להקביל פני אליהו הנביא.

וכדאי לציין מה שראיתי בס' אלף כתב להגריי ווייס מווערבוי (בני ברק, תשנ"ז) אות כא: הגה"ק דלובלין בעל שו"ת תורת חסד ז"ל לא הניח לשום איש לישיב אצל הסדר שלו, ולווגתו הרבנית אמר, צריכה את לדעת שאל כל איש צדיק בא אליהו ז"ל או שלוחו בליל פסח, ולכן צריכה את לדעת האיך לישיב.

ובתורה שלמה פרשת בא (פי"ב אות תרטו) מביא משמות רבה (פי"ח אות י"ב) לפי כת"י אוקספורד (שיש בו כמה שינויים מהשמו"ר הנדפס): ליל שמורים הוא שבו עשה גאולה לצדיקים כשם שעשה גאולה לישראל כשיצאו ממצרים, ובו הציל לחנניה מישאל ועזריה מכבשן האש, ובו הציל לדניאל, "ובו המשיח ואלהו מתגלים" שנאמר אמר שומר אתא בקר וגם לילה¹⁰.

האורחות חיים (ספינקא) בסי' תעג אות ו' מביא בשם ספר מאורי אור לר' אהרן ב"ר אברלי (שנת תקפ"ב, בחלק עוד למועד דף ל' ע"ב): וכן כוס של אליהו הנביא נמשך דרך חירות, שהבעה"ב אינו טורח למזוג לב"ב שגם הם מסובים בשולחן, ושלא לטרוח הניחו תחילה כוס גדול למזוג ממנו, ובשאלת תינוקות אמרו שהוא לאליהו הנביא¹¹.

וראה בקובץ מכתבים מגדולי מדינת הגר (קובץ ו' עמ' מה) שהובא בשם הרב זבולן המבורגר (בהגש"פ שערי זבול עמ' צ"ג ירושלים, תשמ"ו) וז"ל: מה שידוע שהעולם מספרים שאדמו"ר הגאון הקדוש מופ"ה מרן הישמח משה זיע"א פעם שלח חסידים להיות אורחים בליל הסדר אצל רשכבה"ג מרן החת"ס זיע"א, כשחזרו סיפרו שהגאון חתם סופר זיע"א הי' עורך סדר יפה אבל דבר משונה קרה, שבאמצע הסדר נכנס איכר אחד, והחת"ס ז"ל נתן לו יין ושתה ואח"כ שתה מרן החת"ס ז"ל מהיין שלו, והחסידים לא נתנו לו שלום ומאוד התפלאו על זה, וכששמע מרן הגאון הישמח משה זיע"א מה שסיפרו שראו בביתו של הגאון החת"ס סיפר בליל הסדר, והשיב להם שאיכר הנ"ל הי' אליהו הנביא זיע"א ולא הי' להם זכות ליתן לו שלום, ויש מוסיפין שהחסידים לא רצו אפילו להסתכל עליו, והישמח משה אמר להם שלא היה להם זכות לראות אליהו הנביא זיע"א, עכ"ל.

10) ובהערה שם: ומכאן יש למצוא סמך ומקור להמנהג של כוס אליהו.

11) ומסיים שם: ועי"כ כך הוסיפו עוד כדברים האלה להכביר עול המלעיגים, וכן בלשון לע"ז השיר חד גדיא הגם שהמחבר ידע כוונתו, והרבה פירושים יש יעו"ש.

וראה מה שכתב עליו הרב מעדני שמואל על קישו"ע הל' פסח (סי' קיט): והנה מדברי הרב מאורי אור הנ"ל משמע שמזיגת הכוס של אליהו הוא בתחילת מזיגת הכוסות הראשונים של ארבע הכוסות, אך במדינתנו אין נוהגין למזוג הכוס של אליהו אלא בשעת מזיגת כוס הרביעי קודם אמירת שפוך חמתך, וגם שאר דבריו של הרב מאורי אור הנ"ל צריכים עיון, כי באמת יש סודות נסתרים לכל מנהגי ישראל, ובפרט באמירת השיר של חד גדיא, אשר לפי המבואר בספרים הקדושים יש בו סודות נוראים ורמזים מתוקים מדבש וגופת צופים עכ"ל.

בהגהות החות יאיר לספר מנהגים דק"ק וורמיישא לרבי יוזפא שמש (מכון ירושלים, תשמ"ח) דף פה סי' עז מבואר עוד ב' טעמים וז"ל: ושוטפים הכוסות אחד יותר ממנין המסובין, והטעם לפי שקורא כל דכפין ייתי ויכול, לכן הוא מכין כוס אחד לאורח שיבא, וקורין הכוס ההוא כוס של אליהו הנביא (א) שעל אורח זה אנו מצפיין¹². (ב) גם המזיקין בורחין כשמזכירין משמו של אליהו הנביא¹³.

עוד טעם מובא בשם הגר"א בס' קול אליהו¹⁴ (וכן כתב ג"כ רבי ירוחם פישל פערלא לעיל בהערה 7) על פי מחלוקת הראשונים אם צריכים לשתות כוס חמישי בליל הסדר (ראה פסחים ריש דף קי"ח ובראשונים שם¹⁵), ואנן נקטינן לשתות רק ד' כוסות, אך אנו מוזגין כוס חמישי וקורין לו כוס של אליהו משום דתשבי יתרץ קושיות ואבעיות, ויפשוט ההלכה אם צריך כוס חמישי או לא¹⁶.

(12) וזהו כעין הטעם שכתב רבי זעליקמן מבינגא המובא בריש דברינו.

(13) ובאמת טעם זה צ"ע, דהא ליל הסדר הוא ליל שמורים ואמאי צריכין להבריא המזיקין. וצ"ל דלפי ב' התירוצים האחרים (בגמ' פסחים קט, ב) לא הוי ליל שמורים, דבגמ' פריך היכי מתקני רבנן מידי דאתי בה לידי סכנה, והתניא לא יאכל אדם תרי וכו' (דהוי זוגות, ואמאי תיקנו ד' כוסות דהוי זוגות) א"ר נחמן אמר קרא ליל שמורים, ליל המשומר ובא מן המזיקין. רבא אמר כוס של ברכה מצטרף לטובה ואינו מצטרף לרעה. רבינא אמר ארבעה כסי תקינו רבנן... כל חד וחד מצוה באפי נפשה הוא וכו'. ומן האמור נראה דרק לרב נחמן אמרינן דהוא ליל שמורים, משומר ובא מן המזיקין ולא לרבא ולרבינא. עוד י"ל כדברי הכלי יקר (בא יב, מב) דשמירה מן המזיקים לא הוקבע לדורות, כי במצרים לבד יצא המשחית לחבל ולא לדורות. אולם צ"ע מדברי התוס' ר"ה (יא, ב. ד"ה לילה) שכתבו דכולהו מודו דמשומר מן המזיקין כדמוכח בערבי פסחים דתקון ד' כוסות ולא חייש אזוגות.

(14) הובא גם בטעמי המנהגים ח"א עניני פסח סי' תקנ"א. ולהעיר שבהגדה עם פ"י הגר"א להרמ"מ משקלוב לא נזכר מנהג כוס של אליהו כלל, אולם בהגדת מגיד צדק להר"פ מפלוצק – גם הוא מתלמידי הגר"א – כן הובא מנהג זה.

(15) וראה מאמר נפלא בענין זה בהגדה שלמה (ירושלים, תשכ"ז) עמ' קסא ואילך, ובלקוטי שיחות חכ"ז עמ' 48.

(16) והנה בלקוטי שיחות (חכ"ז עמ' 52) מביא טעמו של הגר"א וכתב ע"ז שמלשון החק יעקב והשו"ע הרב מוכח דכוס של אליהו וכוס חמישי הם שני דברים נפרדים, עיי"ש אריכות דברים בטו"ט.

רבי ירוחם פישל פערלא כתב עוד טעם, ע"פ מאי דאמרי' בפסיקתא רבתי (פרשה ד): פתח רבי תנחומא, ובנביא העלה ה' את בני ישראל ממצרים ובנביא נשמר, ובנביא העלה ה' את בני ישראל ממצרים, זה משה, ובנביא נשמר, זה אליהו, אתה מוצא שני נביאים עמדו להם לישראל משבטו של לוי, משה ראשון ואליהו אחרון גואלין את ישראל בשליחות עיי"ש, נמצא ע"פ זה שתי מיני גאולות זלע"ז עשה ה'... ולכן אחר שמסדרין סיפור יציאת מצרים שהוא גאולת משה על ד' כוסות, מרמזין שכן נזכה לסדר סיפור גאולת אליהו על ד' כוסות, ולזה קודם שממלאין כוס רביעי של גאולת משה ממלאין קודם כוס ראשון של גאולת אליהו, להסמיך גאולה לגאולה ולומר שאנו מאמינים ובטוחים כ"כ בגאולת אליהו... וכבר מלאנו כוס ראשון של גאולת אליהו, אבל אין שותין כוס זה, דבאמת אכתי לא מטי זימניה.

טעם אחר כתבו הרבה אחרונים, משום דחכמינו ז"ל תקנו ד' כוסות כנגד ד' לשונות של גאולה שהם "והוצאתי והצלתי וגאלתי ולקחתי", ובאמת כתוב שם בפרשה עוד לשון של גאולה והוא "והבאתי אתכם אל הארץ וגו'", אלא דזה קאי על הגאולה העתידה כשיבוא אליהו, ולכן מוזגין כוס גדול וקורין אותו כוס של אליהו¹⁷.

קטאני

17) הגדת חתן סופר (ירושלים, תשנ"ה) עמ' לא, ומובא גם באבן שלמה על הראב"ן (להרה"ג ר' שלמה זלמן ערנרייך) סוף מס' פסחים אות עג.

ובהגדת שמחת החג (בחלק לשון למודים, פסקא טעם כוס של אליהו), מוסיף על דברי החתן סופר דרבינו מנוח בספר המנוחה (פרק ח הלכה י) והמהריל בשם הרא"ש ג"כ כתבו דכוס חמישי נגד והבאתי עיי"ש. וכן מצאתי בהשגות הראב"ד על המאור (דף כו, ב) שכתב: הד' כוסות סמכום באגדה כנגד ד' גאולות והוצאתי והצלתי וגאלתי ולקחתי, והה' כבר סמכוהו בהגדה כנגד והבאתי עכ"ל. ובאמת שהאורחות חיים ליל פסח דף עט, ב (אות יג) מביא לשון הראב"ד שכתב כן בשם הירושלמי, עיי"ש.

וכן כתב בדעת זקנים מבעלי התוספות פרשת בא (יב, ח) על הפסוק ואכלו את הבשר: וכוס חמישי דהיינו למאן דצריך למשתיה הוא כנגד והבאתי שגם הוא גאולה וכו' אם לא הביא הקב"ה אותן לארץ ישראל מה היה מועיל להם היציאה של מצרים עכ"ל.

וראה בספר לקוטי יהודא לפסח שכתב: פעם בליל הסדר כשמזגו כוס חמישי לאלהו הנביא אמר כ"ק מרן אדמו"ר [מוהרא"מ] זצ"ל מגור שזה מרומז לגאולה על שם והבאתי אתכם אל הארץ וגו', ושאל אותו אחיו הרה"ג ר' מנחם מענדיל אבד"ק

בקדושת לוי¹⁸ מביא טעם לכוס של אליהו, דהנה אמרו רבותינו ז"ל במדרש (שהש"ר פ"א עה"פ בני אמי נחרו בי): באותו היום שעלה אליהו למרום המליכו את המלך הראשון באדום שמרדו על ישראל, כמו שאמר הכתוב אין מלך באדום, ואח"כ מרדו והעמידו מלך ומלכו מלכותם עד יבוא אליהו בחזרה ויבשרנו. ולזה הטעם בכוס רביעי באמרנו שפוך חמתך אל הגויים, אז הננו מזמנין את אליהו הנביא שיחזור לבשרנו.

מתי מוזגין אותו

בזמן מציגת כוס של אליהו מצינו מנהגים שונים, ובאמת תלוי זמן המציגה בעצם טעמו של כוס של אליהו.

לפי המהר"ם חאגיז שטעם הכוס הוא לפי שבא יבוא אליהו הנביא ז"ל בכל בתי ישראל לראות קיום המצוה, יש למוזג את הכוס תיכף בתחילת הסדר, וכ"ה בקישו"ע (סי' קיט ס"א), וכן נראה מדברי רבינו זעליגמן מבינגא שם, וכן מלשון היעב"ץ "מכנין כוס גדול וקורין אותו כוס של אליהו הנביא" משמע שתיכף בתחילת הסדר מוזגין אותו. ובמעדני שמואל דייק כן מספר מאורי אור, אמנם במנהגו של הג"ר דניאל פרוסטיץ (הובא בספר אבני בית היוצר להגר"י ווייס סי' י"א) מבואר ומפורש כן, וכ"ה במנהגי אליק (אות קכ"ז).

לפי הכנה"ג בספרו פסח מעובין מניחין כוס ריקן בתחילת הסדר וממלאים אותו משירי היין של הארבע כוסות כדי שלא יהיו פגומין, וכמו שכתב ר' חיים פאלאגי בספרו מועד לכל חי (סי' ד' אות ל'): דע דבמנהג כוס של אליהו אינן שוים בני ספרד עם בני אשכנז, והוא דבאשכנז בהתחלת הסדר ממלאים תחילה כוס לאליהו הנביא ואחר הסדר מניחין אותו אצל המטה

פאביאניץ זצ"ל הא זה לא היה בלילה הזאת, בשלמא כולם היו אז בלילה הזאת אבל והבאתי היא הבטחה על העתיד. והשיב לו כ"ק מרן אדמו"ר זצ"ל וכי זה לא היה באותו לילה הלא איתא בתרגום יונתן על הפסוק ואשא אתכם על כנפי נשרים (יתרו יט, ד) שהענן נשא את בני ישראל לארץ ישראל ושם הקריבו את קרבנות הפסח עב"ל.

(18) הובא בספר מטעמים עמ' פח אות מר, ולע"ע לא מצאתי מקומו.

שישן שם הבעה"ב, אך בני ספרד המנהג הוא משיוורי הכוסות ושותים ממנו בתוך הסעודה כמ"ש בספר פסח מעובין עכ"ל¹⁹.

יש שנוהגין למזוג הכוס לפני "שפוך חמתך" כשמוזגין כוס רביעי²⁰. והטעם, דבשפוך חמתך פותחין הדלת כמו דאיתא באור זרוע (ח"ב סי' רל"ד) שלא לנעול דלתות הבתים בלילי הפסח דליל שמורים הוא, וזהו אמונה בהקב"ה ובהבטחתו, ובזכות הבטחה זו אנו נגאלים, ולזה פותחים בשפוך חמתך הדלת, כלומר, על ידי זה ראוי משיח לבוא, עכ"ל כפי

19) וכדאי לציין מנהג הרה"ק מראפשיץ, הובא בהגש"פ זרע קודש – ראפשיץ (ברוקלין, תשנ"ו) בחלק מנהגי קודש עמ' רע"ח אות לב: בכוס שלישי היו משאירין קצת מן היין בכוס ואח"כ היו שופכים את שיירי הכוסות של כל המסובים לכוס של אליהו הנביא, לא מזוגו כוס רביעי בעת שמוזגו כוס של אליהו רק אחר אמירת שפוך חמתך היו שופכים קצת מכוס של אליהו לתוך כוס של כל או"א ומשלימין את הכוס.

20) כ"כ במסגרת השולחן (סי' קיט אות ב): ובמדינתנו אין נוהגין כן (כהקישו"ע) אלא מוזגין בכוס ד' קודם שאומרים שפוך חמתך, ואפשר דאף החק יעקב ורז"ש (כנראה כוונתו להשו"ע הרב) כן הוא מדכתבו זה בסו"ס ת"פ אצל כוס רביעי עכ"ל, וכ"כ בלקוטי מהרי"ח שם. ובבני יששכר (מאמרי ניסן מאמר ד' דרוש ג) כתב: מנהג ישראל שבכוס ד' מוזגין עוד כוס אליהו הנביא, ומביא רמז לזה ממה שאמרו חז"ל (ברכות ד, ב) "אליהו בארבע", עיי"ש.

וכ"כ בהגהות רבי ירוחם פישל פערלא שבהערה 7, ובהגדה עם לקוטי טעמים ומנהגים (חב"ד), וכן היה נוהג הרה"ג המקובל ר' לוי יצחק שניאורסאהן זצ"ל (בעל לקוטי לוי יצחק) הובא בס' המלך במסיבו (ח"א עמ' קלו-קלז), וכ"ה בדרכי חיים ושלום סי' תר"ט, וכ"מ בהגדה עם פירוש ילקוט שמעוני (קראקא, תרפ"ז) עמ' 160. והכי נמי איתא בקונטרס המנהגים דקודנוב (אות סו), רזא דעובדא (עמ' קלא), מנהגי מהרי"ו (אות שפ-שפא), וכ"ה בקונטרס מנהגי בעלזא, ובהגדה לעלוב (עמ' נב). ובהגדה בית אברהם כפי" פאר אהרן (עמ' קיח) מביא רמז לזה, ה'גויים א'שר ל'א י'דעוך ו'על, ר"ת אליהו.

ומנהג סקווירא למזוג לפני ברכת המזון, וכן היה נוהג לאחרונה כ"ק אדמו"ר מליובאוויטש זי"ע כמבואר בס' השיחות תשמ"ט (עמ' 391). וראה גם בס' המלך במסיבו ח"א (עמ' רב-רג).

ומנהג קרלין הוא שמוזגין אותו לפני ברכת המזון, כן מובא בויגד משה, ברם בהגדה שבסידור בית אהרן וישראל ובמנהגים שם מפורש שמוזגין הכוס אחר ברהמ"ז קודם שפוך חמתך.

שהובא בדרכי משה (סי' ת"פ)²¹. והיינו דפתיחת הדלת הוא ביטוי לאמונה לגאולתן של ישראל²² ולכך מקדימין לו מזיגת כוסו של אליהו הנביא מבשר הגאולה.

מי מוזג הכוס

ראוי שבעל הבית עצמו ימוזג את כוס של אליהו הנביא. ואף שבשאר כוסות ראוי למוזג ע"י אחר, מ"מ משום כבודו של אליהו ימוזג הבעה"ב את הכוס בעצמו²³.

מה עושים עם הכוס

(א) לדברי הפסח מעובין שותין אותו בתוך הסעודה²⁴.

(ב) בספר מועד לכל חי מביא המנהג שאחר הסדר מניחין אותו אצל המטה שישן בה הבעה"ב.

²¹ ובאמת מבואר יותר בספר המנהיג ריש הל' פסח: ומנהג בכמה מקומות שאין נועלים החדרים שישנים בהם בליל הפסח כי בניסן נגאלו ובניסן עתידין ליגאל, דכתיב ליל שמורים הוא לה' לילה המשומר ובא מששת ימי בראשית, ואם יבוא אליהו ימצא הבית פתוח ויצא לקראתו מהרה, ואנו מאמינים בזה, ובשכר זאת האמונה ניגאל בעה"ו במהרה בימינו אמן. וכ"ה במטה משה אות תרנ"ה, עיי"ש.

²² וכדאי לציין מה שכתב בס' יוסף אומץ סי' תשפ"ח: אחר שתיית כשיעור מכוס של ברכה, יאחז כוס רביעי בידו ויפתח הפתח ובשעת פתיחת הפתח יתחיל בעל הבית שפוך, ומה טוב ויפה המנהג שעושין דבר מה לזכר משיח, שנופל אחד לתוך הפתח בשעת התחלת שפוך, כדי להראות בליל גאולתנו הראשונה, אמונתנו החזקה בגאולתנו האחרונה וכו'. אולם במקור חיים לבעל חות יאיר (ירושלים, תשר"מ) סוסי' תפ כתב: אבל מה שנוהגים עבדים ושפחות לעשות דמות אדם וכה"ג דבר מבהיל נופל בפתיחת הפתח הוי רק פריצותא וחוכא.

²³ כ"כ בספר שיח אבות במנהגים אות ס"ו. גם בהגדת חקל יצחק כתב: הכוס של אליהו רבינו מוזג בעצמו. וכ"ה בהגדה לקוטי טעמים ומנהגים (חב"ד): כ"ק מו"ח אדמו"ר היה מדקדק למוזג בעצמו כוס זה ומדור דור דקדקו האדמו"רים בזה.

²⁴ אבל א"א לעשות כן רק בשירי כוס א' וב', אך בשירי כוס ג' וד' כבר אחר הסעודה הוא ולא שייך לשתותם בתוך הסעודה.

ג) יש נוהגין²⁵ שמשאירים את כוסו של אליהו מלא על גדותיו על השולחן שמסדרין עליו הסדר עד הבוקר ולמחר אומרים עליו קידוש היום, מטעם הואיל ואיתעביד ביה מצוה חדא ליתעביד ביה מצוה אחריתא.

ד) יש שמשאירים את כוסו של אליהו עד לשתיית כוס רביעית ואז מוזגין ממנו לכוסו ולכוס המסובים²⁶. ויש שחוזרים וממלאים אח"כ כוסו של אליהו ומניחים אותו עד למחר²⁷.

ה) ויש שאין שותים מכוסו של אליהו כלל, אלא לאחר אמירת "לשנה הבאה בירושלים" מחזירים היין לבקבוק²⁸.

25-26

27-28

25) כ"כ במנהגי החתם סופר סי' י בהגהה אות ז בשם ספר לקוטי חבר בן חיים, ומסיים: שבלי ספק שראה מרבו החתם סופר וצוק"ל לנהוג כן. וכ"ה בהגהות רבי ירוחם פערלא הנ"ל (בהערה 7). וכן מצינו ברזא דעובדא (עמ' קלג), ובקדושת ישראל (אות נג).

26) קונטרס מנהגי קרלין בספר ילקוט דברי אהרן, מנהגי קומרנא סי' שמא, מנהגי ספינקא עמ' לא, מנהגי מהרי"ו אות שפג, ובהנהגות רח"ד מקוידנוב. ומנהג ראפשיץ (מובא בהגדה זרע קודש שמצוין בהערה 19) שמוזגין מכוס של אליהו לכוס המסובים בשעת מזיגת כוס רביעי ולא בשעת שתייתו. ולהעיר שמנהג בוואן הוא שאחר הסדר נותנים לאחד (שיש לו חזקה לזה) לשותות הכוס של אליהו הנביא, והיינו שהוא שותה חמשה כוסות.

27) מנהג זה מובא בויגד משה עמ' רנא, ועיי"ש טעמו.

28) כ"כ בהגדה עם לקוטי טעמים ומנהגים – חב"ד: מנהג בית הרב אחר אמירת לשנה הבאה בירושלים האדמו"ר מחזיר ושופך היין מכוסו של אליהו להבקבוק, וכל המסובין מנגנים בשעה זו הניגון שעל הפסוק "אל-י אתה ואורך" – אחד מעשרת הניגונים של רבינו הזקן.

ובלקוטי שיחות (חכ"ז עמ' 53-54) מבואר הטעם שאין שותים את כוסו של אליהו הנביא, שהוא מרמוז לעבודה ומדריגה שלמעלה מעבודת האדם בפועל (שתיה), דהיינו ענין הגאולה שהוא נעלה מעבודת האדם. וראה לעיל (בענין טעמו של הכוס) שהבאנו דברי הגר"י פערלא שכתב ג"כ טעם שאין שותין את הכוס, עיי"ש. ולהעיר שברשימות הגר"י לנדא ז"ל (רבה של בני ברק) כתב: אחרי גמר הסדר, כשהיה [מוהרש"ב] מרוקן את היין מכוסו של אליהו חזרה לבקבוק, היה מוסיף בו תחילה מעט יין כדין "פגום", ואמר מפורש: עס איז זיכער "פגום" ודאי שהוא "פגום".

ומנהג סקווירא להחזיר היין אחר "חד גדיא", וכ"ה במנהגי אליק אות קכו.

הכוס

כדאי שכוס של אליהו יהיה גבוה משאר הכוסות של המסובים כדי שיהא לכבוד ולתפארת²⁹.

(29) כן כתב במנהגי החתם סופר סי' י' אות יב. גם בסידור היעב"ץ שם כתב: מכינין "כוס גדול" וקורין אותו כוס של אליהו הנביא. ובספר מאורי אור הנ"ל: ...הניחו תחילה על השולחן "כוס גדולה" ... ובשאלת הילדים על מה מוזגין זה הכוס הגדול אמרו להם שהוא לאליהו הנביא. ובספר שיח אבות במנהגים אות סו: מוזג בעצמו "כוס גדול" ואומר לאליהו זל"ט. ובדרכי חיים ושלום סי' תר"ט כותב: כוס של אליהו הנביא היה מיוחד, ועמד על שולחנו כוס גדול של כסף שהחזיק יותר מן ליטער.

החומר המקורי

יש בחי' מיתוק הרע שיבוטל לגמרי ויש בחי' מיתוק שיתהפך לטוב. ולכן בהגדה של פסח מתחילה כתב העשרה מכות והו מיתוק ביסורים ואח"כ ר' יהודה היה נותן בהם סימנים זה בחי' מיתוק שיתהפך לטוב. וזהו ד"ץ הוא דיצה לשון שמחה כ' הוא כתר בחי' רצונו ית' כביכול ששמחה להשי' כשיתהפכו ויתמתקו לטוב. עד"ש ע' וש' משמע וד' דאחד ויתהווה מזה תיקון עד לשון עדיים. באח"ב הוא ר"ת ב' אלפים תורה ב' אלפים ימות המשיח (ראה סנהדרין צו, א) ב' אלפין אלף חכמה אלף בינה. וזהו באח"ב ר"ת ב' אלפים חכמה ובינה. ויש בזה סוד עמוק, וד"ל. (שארית ישראל שער הזמנים ליקוטים לפסח)